

ОРТА АЗИЯ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ИСЛАМ ФАКТОРЫНЫҢ РӨЛІ

А. Алтайқызы

АҢДАТПА

«Орта Азия кеңістігіндегі ислам факторының рөлі» атты ғылыми мақала исламның бұл аймақтың қазіргі әлеуметтік-мәдени және саяси динамикасына ықпалын зерттеу болып табылады. Жұмыста ислам ықпалының әртүрлі аспектілері, оның ішінде саяси құрылымдардағы, оқу орындарындағы мәні, қоғамдық стандарттар мен сыртқы саясаттың қалыптасуы қарастырылған. Исламның Орталық Азия елдеріне ықпалының нақты тәжірибелік мысалдарына талдау жасалып, оның аймақтық дамудың дәстүрлі және заманауи аспектілерінің бірегей үйлесімін қалыптастырудағы шешуші рөлі көрсетілген. Зерттеу Орталық Азияның заманауи келбетін қалыптастырудағы исламның маңыздылығына шолу жасайды және оның әсер ету жолдарын көрсетеді. Жұмыс аясында исламның аймақтық әкімшілік контексті рөлін түсінуге қосымша тереңдік қосатын әкімшілік ислам институттарына да талдау жасалды. Сонымен қатар, Орта Азиядағы ислам ағымдарының радикалдану мәселесі бойынша зерттеу жүзеге асырылды.

Түйін сөздер: ислам факторы, ислам, Орта Азия, ислам мәдениеті, дін, дәстүр, мүфтият.

ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
А. Алтайқызы,
aikerim.altaikyzy@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Алтайқызы А. Орта Азия кеңістігіндегі ислам факторының рөлі // Адам әлемі. – 2023. – № 4 (98). – Б. 106-113.

Ғылыми мақала ҚР ҒЖБМ ҒК қаржыландыруы аясында дайындалған (BR21882428 «Постқалыпты кезеңдегі исламның рухани, мәдени, саяси, әлеуметтік құбылыс ретіндегі әсері мен болашағы: Таяу Шығыс және Орталық Азия елдерінің тәжірибесі»).

Роль исламского фактора в пространстве Центральной Азии

Аннотация. Научная статья «Роль исламского фактора в Центральной Азии» представляет собой исследование воздействия ислама на современные социокультурные и политические динамики данного региона. В работе рассматриваются разнообразные аспекты влияния ислама, в том числе его сущность в политических структурах, образовательных учреждениях, формировании общественных стандартов и внешней политике. Предоставлен анализ конкретных практических примеров воздействия ислама на страны Центральной Азии, выделяя его ключевую роль в формировании уникального сочетания традиционных и современных аспектов регионального развития. Исследование предоставляет взгляд на значимость ислама в формировании современного облика Центральной Азии и выделяет перспективы его воздействия. В рамках работы также проведен анализ административных исламских институтов, что придает дополнительную глубину в понимании роли ислама в региональном административном контексте. Кроме того, было проведено исследование по вопросу радикализации исламских течений в Центральной Азии.

Ключевые слова: исламский фактор, ислам, Центральная Азия, исламская культура, религия, традиция, муфтият.

The Role of the Islamic Factor in the Space of Central Asia

Abstract. The scientific article «The Role of the Islamic Factor in Central Asia» is a study of the influence of Islam on the contemporary sociocultural and political dynamics of the region. The

paper explores various aspects of Islamic influence, including its essence in political structures, educational institutions, the shaping of societal standards, and foreign policy. The analysis of specific practical examples of Islam's impact on the countries of Central Asia is provided, emphasizing its key role in shaping a unique combination of traditional and modern aspects of regional development. The research offers insights into the significance of Islam in shaping the modern identity of Central Asia and highlights prospects for its influence. The study also includes an analysis of administrative Islamic institutions, providing additional depth to the understanding of the role of Islam in the regional administrative context. Furthermore, a study has been conducted on the issue of radicalization of Islamic movements in Central Asia.

Key words: Islamic Factor, Islam, Central Asia, Islamic Culture, Religion, Tradition, Muftiate.

Кіріспе

Ислам діни және мәдени жүйе ретінде тарихи ықпалға ие және Орталық Азияның рухани, мәдени және әлеуметтік ландшафтын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл аймақта исламның таралуы мен тамырлануы қоғамның рухани, мәдени және әлеуметтік аспектілерінің қалыптасуы мен құрылымдалуына айтарлықтай әсер етеді.

Тарихқа көз жүгіртсек, Орталық Азияда исламның орнығуы қоғам өмірінің әртүрлі салаларын, оның ішінде білім беруді, өнерді, құқықтық жүйені және күнделікті әдет-ғұрыптарды қамтитын бірегей мәдени кодекстің қалыптасуына әкелді. Ислам этикасы мен құндылықтарының ықпалы адамгершілік нормалары мен қоғамдық қатынастарды қалыптастыруда, сондай-ақ әлеуметтік әділеттілік пен жауапкершілік ұғымдарында сезіледі.

Сонымен қатар, Ислам Орталық Азиядағы әлеуметтік сана мен коммуникацияны ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Ислам қағидаттарына негізделген діни жоралғылар, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер әртүрлі қауымдастықтарды ортақ діни мәдени контексте біріктіретін әлеуметтік-мәдени бірегейліктің маңызды элементіне айналады. Осылайша, Орталық Азиядағы ислам дін ретінде қызмет етіп қана қоймай, сонымен бірге аймақтың рухани, мәдени және әлеуметтік өмірін қалыптастыру мен құрылымдаудың маңызды факторы болып табылады. Исламның ауқымды әсері Орталық Азия қоғамының менталитетіне, құндылық бағдарларына және әлеуметтік тәжірибесіне терең

әсер етіп, әлеуметтік қызметтің әртүрлі салаларына еніп отыр.

Бұл мақала қазіргі Орталық Азия елдеріндегі Қазақстан, Өзбекстан, Түркіменстан және Қырғызстандағы ислам факторын талдауға бағытталған. Зерттеу аталған елдердің әрқайсысындағы ислам даму қарқынына, оның ішінде діни толеранттылық мәселелеріне, діни институттарды ұйымдастыруға және исламның әлеуметтік және мәдени динамиканың басқа аспектілерімен өзара әрекеттестігіне баса назар аударылады. Талдау академиялық әдебиеттерді шолуға, сондай-ақ мақалаларды, бағдарламалық құжаттарды және қоғамдық пікірді қоса алғанда, бастапқы дереккөздердің деректеріне негізделеді. Бұған қоса, бұл елдерде ислам факторын қарастыру исламның қазіргі саяси және әлеуметтік шындықтармен өзара әрекеттесуінен туындайтын діни әдет-ғұрыптарды, құндылықтарды және әлеуметтік салдарды зерттеуді қамтиды. Сонымен қатар, талдау исламның заманауи сын-қатерлерге бейімделуін, оның қазіргі Орталық Азия қоғамдары контекстінде сәйкестілік пен әлеуметтік тәртіпті қалыптастырудағы рөлін қарастырады.

Әдіснама

Зерттеу ислам факторы контекстінде Орталық Азия елдерінің тәжірибесін жүйелі талдауды көздейтін салыстырмалы компаративистика зерттеулер әдістемесіне негізделген. Бұл тәсіл негізгі үрдістерді, қайшылықтарды анықтау және әрбір мемлекеттің негізгі сипаттамаларын бөліп көрсету мақсатында тәсілдер мен тәжірибелердің ұқсастық-

тары мен айырмашылықтарын талдауға бағытталған кешенді зерттеу әдісі болып табылады.

Кешенді талдау мен салыстырмалы зерттеулер тәсілі жалпы үрдістер мен ерекшеліктерді көрсетуге бағытталған, бұл исламның мемлекеттік және әлеуметтік-мәдени динамиканың қалыптасуына әсерін салыстырмалы түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Ислам факторы шеңберінде Орталық Азияның әрбір еліндегі үдерістерді, қиындықтарды талдау, сондай-ақ күшті және әлсіз жақтарын анықтау діни ықпал мен қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы дамуы мен байланысын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Ислам институттары мен ұйымдары

1943 жылы Кеңес Одағы құрамындағы Орта Азия республикаларының, оның ішінде Қазақ, Қырғыз, Тәжік, Түркімен және Өзбек КСР-нің діни құрылымдарының бірігуімен Орталық Азия және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы құрылды [1]. Кеңес Одағының ыдырауымен бұл республикалар өздерінің дербес Мұсылмандар Діни Басқармаларын құрды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасы келесі элементтерге сәйкес құрылымдалған: «МДБ-ның төрағасы, Бас Мүфти, ҚМДБ Ақылдастар алқасы, Қамқорлар кеңесі, ҚМДБ-ның төралқасы, Аппарат жетекшісі және Діни істер, Шарифат және пәтуа, Мешіт істері, Халықаралық байланыс, Хаттама, Қажылық, Уағыз-насихат, Ғылым және білім, Жалпы және жастар ісі, Халал өнімдерін стандарттау, Баспасөз және Интернет, Әйелдер-қыздар секілді бөлімдер мен секторлар, сондай-ақ, іс басқармасы» [1]. Қазақстан ҚМДБ-ның мақсат-міндеттері ислам дінінің қағидаларын жүйелі түрде насихаттау және тарату, ислам дінінің тиімді насихатталуын қамтамасыз ету, сондай-ақ Мұхаммед пайғамбардың

өсиетіне негізделген уағыз-насихаттар сияқты кең ауқымды міндеттерді қамтиды. Сонымен қатар, Қазақстан мұсылмандары арасындағы келісімді сақтау, діни ұйымдарда шарифат нормаларын сақтауға белсенді қатысу, түрлі салалардағы уәкілетті өкілдер арқылы діни аспектілерді шешу міндеттері де бар. Ұйым сондай-ақ шетелдік діни ұйымдармен және оқу орындарымен өзара әріптестік жасайды, бұған қоса діни әдебиеттерді, оқулықтар мен басқа да қажетті басылымдарды әзірлейді. Басқарма қарауында мешіттер, Зекет қоры және діни білім беру саласына маманданған оқу орындары жұмыс істейді.

Өзбекстан Мұсылмандары басқармасы діни бағыт-бағдар беру, пәтуа беру, мешіт имамдарын тағайындау, дін қызметкерлерін дайындаумен айналысады. Қаржыландыру мұсылмандардың садалары, қосалқы шаруашылықтардан түсетін кірістер және басқа қаржы көздер есебінен жүзеге асырылады. Жоғарғы Кеңес – басқарманың ең жоғарғы басқару органы, ал оның төрағасы мүфти атағын алады. Басқару құрылымына құқықтық мәселелер, халықаралық байланыстар, тәрбие және оқыту, мешіттер мен пәтуалар бөлімдері кіреді. Кадрларды дайындауды Ташкент ислам институты мен он орта арнаулы ислам оқу орны, оның ішінде екеуі әйелдер үшін жүзеге асырады. «Мавераннахр» баспасы діни әдебиеттерді, діни күнтізбелерді және басқа да басылымдарды шығарады. Бөлім шетелдегі діни ұйымдармен өзара әріптестік пен жобалар жасайды және 3,5 мыңнан 4 мыңға дейін адам қатысатын қажылықты ұйымдастыруға белсенді қатысады [2].

Түркіменстан мүфтияты – Түркіменстандағы мұсылмандарды басқаруды және жалпы исламды ұйымдастыруды үйлестіретін жартылай мемлекеттік діни ұйым. Штаб-пәтері астанасы Ашхабадта орналасқан, ал ұйымның филиалдары Түркіменстанның барлық бес аумағында бар. Мүфтидің құқықтық мәртебесі осы күнге дейін белгісіз.

Түркімен елінде мүфтияттың қызметі туралы ресми ақпарат және оның ресми электронды ресурсы жоқ, сонымен қатар исламдық оқу орындары да, факультеттер мен кафедралар да жоқ. Мүфтият Түркіменстан билігіне толық қолдау көрсететін және бағынатын ұйым ретінде сынға ұшырап, барлық исламдық бастамаларды қадағалайтын және белсенді діндарларды құдалауда және елдегі «жалпы қабылданған» ислам діні формасының доктриналары мен ережелеріне сай келмейтін бағыттарын тыюда құқық қорғау органдарымен ынтымақтаса отырып жұмыс жасайтын мемлекеттік ұйым ретінде қарастырылады [3].

Қырғызстан Мұсылмандары Діни Басқармасының елдегі сегіз облысында қазияттар бар. Мүфтияттың негізгі қызметтеріне мешіттерді басқару, діни білім беру, қажылық пен умраны ұйымдастыру, пәтуа беру және т.б. жатады [4]. Орталық Азияның басқа мүфтиліктерінен айырмашылығы, Қырғызстанның дінбасыларының белгілі бір саяси ықпалы бар, ол 2010 жылғы саяси толқулар мен төңкеріс кезінде айқын көрінді.

Осылайша, аймақтағы әртүрлі діни мекемелер әртүрлі құрылымдармен, қызметтермен және олардың қызметі туралы ақпараттың қолжетімділік дәрежесімен ерекшеленеді. Олардың әрқайсысы діни функцияларды орындайды, сонымен бірге олардың құқықтық мәртебесіне, ұйымдық құрылымына және қоғаммен өзара әрекеттесуіне байланысты ерекше сипаттарға тән.

Қазіргі Орталық Азиядағы исламның рөлі

Қазіргі Орталық Азия – ислам діні әлеуметтік-мәдени және саяси аспектілерді қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын бай тарихи мұрасы бар аймақ. Бұл тұрғыда ислам факторы тек діни әдет-ғұрыптарды ғана емес, сонымен бірге қоғамдық өмірдің барлық

салаларына таралатын ықпалды да білдіреді. Орталық Азиядағы ислам – бұл аймаққа ежелден енген дүниетаным және бұл дінге деген тарихи адалдық қоғамның қазіргі құрылымдарына қатты әсер етеді. Діни дәстүрлер ұрпақтан ұрпаққа беріліп, тұрақты мәдени негізді құрайды. Орталық Азиядағы ислам әлеуметтік және мәдени нормалар мен құндылықтарға әсер етеді. Бұл дәстүрлі әдет-ғұрыптарда, отбасылық құндылықтарда, салттарда және күнделікті тәжірибеде көрініс табады. Мысалы, қоғамдық оқиғалар, үйлену тойлары, мерекелік іс-шаралар діни рәсімдер мен дәстүрлермен тығыз байланысты.

Ислам құндылықтары Орталық Азияның саяси аренасына да әсер етеді. Қазіргі таңда көптеген елдер исламды саяси жүйеге енгізу мәселелерімен бетпе-бет келіп отыр. Бұл зайырлы ұстанымдар мен дәстүрлі ислам құндылықтары арасындағы тепе-теңдікті іздеуден көрінеді. Жалпы алғанда, исламның Орталық Азияның саяси ортасына әсері – зайырлы және діни мүдделер арасындағы тепе-теңдікті іздеуді, сондай-ақ әртүрлі діни және мәдени дәстүрлер қатар өмір сүре алатын қоғам құруға ұмтылуды қамтитын күрделі процесс [5].

Ислам Орталық Азиядағы білім беру жүйесіне әсер етеді. Өңірде діни ғылымдар оқытылатын медресе сияқты исламдық оқу орындары бар. Бұл діни білімді сақтауға және жеткізуге ықпал етеді, сонымен қатар ислам құндылықтарын көрсететін білім беру бағдарламаларын құрастыруға қатысады. Исламның Орталық Азиядағы оқу орындарына әсері дәстүрлі діни оқу орындарын да, оқу бағдарламасына діни ұстанымдар енгізілген зайырлы университеттерді де қамтитын бірнеше негізгі аспектілерде көрініс табады. Аймақ елдерінде діни ғылымдар оқытылатын медресе – исламдық оқу орындарының құрылу дәстүрі бар [6]. Бұл медреселер діни білімнің қалыптасуында маңызды рөл атқарады

және аймақтағы ислам мәдениетінің дамуына әсер ете алады. Медреселерде сабақ беру көбінесе діни пәндерді ғана емес, әдебиет пен өнер, тілдер, тарих, философия, құқық сияқты дәстүрлі білім салаларын да қамтиды.

Орта Азиядағы зайырлы университеттеріндегі білім беру бағдарламалары да ислам факторы тарапынан белгілі бір деңгейде өзгеріске ұшырауда. Кейбір жағдайларда ислам дәстүрлі құндылықтарды сақтау және діни білімді тарату мақсатында білім беру бағдарламаларына енгізілген. Мысалы, оқу орындарында ислам тарихы, мәдениеті және құқығы бойынша сабақтар жүргізілуі мүмкін. Сонымен қатар, бұған ислам өркениетін, Құранды, Сүннетті және діннің басқа да негізгі аспектілерін зерттеуді жатқызуға болады. Облыста ислам қағидаларына сай жұмыс істеуге қабілетті және білікті мамандарды дайындауға бағытталған білім беру саласы белсенді қолдауға ие.

Ислам тарихи тұрғыдан Орталық Азияның мәдени аспектілеріне де әсер еткен. Бұл өнерде, сәулетте, әдебиетте және музыкада байқалады. Бұл көріністердің көпшілігі діни тақырыптарды, символизм мен құндылықтарды көрсетеді, бұл оларды мәдени мұраның маңызды бөлігіне айналдырады [7]. Ислам Орталық Азия елдеріндегі отбасы құндылықтарына қатты әсер етеді. Отбасылық өмірге, некеге тұруға, бала тәрбиесіне қатысты ислам қағидалары әлеуметтік нормалардың маңызды құрамдас бөлігіне айналады. Исламнан нәр алған отбасы құндылықтары отбасылық қарым-қатынастар мен жауапкершіліктердің құрылымын анықтауы мүмкін.

Бизнес пен сауда контекстінде ислам қағидалары Орталық Азиядағы іскерлік этиканың қалыптасуына да әсер ете алады. Исламнан шыққан әділеттілік, адалдық және әлеуметтік жауапкершілік ұғымдары іскерлік тәжірибеге ену арқылы өзіндік ықпалын жасайды. Тағы бір мысал, бизнесте исламдық нор-

маларды ұстану табысты және жауапты кәсіпкерліктің көрсеткіші ретінде қарастырылуы мүмкін. Ислам Орталық Азиядағы күнделікті әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді де қалыптастырады. Бұл киім-кешек, тамақ және әлеуметтік іс-шараларда көрініс табады. Орталық Азия қоғамдары исламның өз мәдениетіндегі маңыздылығын мойындай отырып, ислам құндылықтарын өздерінің жеке ерекшеліктері мен қоғамдық нормаларын қалыптастырудың негізі ретінде қабылдау үрдістері анық байқалады. Бұны исламдық білім беру және мәдени бастамаларды қолдаудан, сондай-ақ күнделікті өмірде дәстүрлі исламдық тәжірибелердің танымалдылығының артуынан көруге болады.

Ислам факторы ислам елдерімен диалогты қолдау арқылы Орталық Азиядағы сыртқы саясаттың қалыптасуына әсер етеді. Бұл елдердің көпшілігі басқа ислам мемлекеттерімен тығыз қарым-қатынас орнатып, дамытуда. Бұл диалог тәжірибе алмасуға, мәдени өзара іс-қимылға ықпал етеді және сыртқы саяси басымдықтарды қалыптастыруға әсер ететін ортақ мүдделерді қалыптастырады. Орталық Азия елдері – Ислам Ынтымақтастық Ұйымына (ИЫҰ) – ислам мәселелеріне арналған халықаралық ұйымға мүше мемлекеттер [8]. Бұндай құрылымдарға қатысу өз мүдделерін білдіруге, жаһандық мәселелерді талқылауға және басқа ислам мемлекеттерімен өзара ынтымақтасуға мүмкіндік береді. Мұндай өзара ұжымдасу тек діни ғана емес, саяси және әлеуметтік аспектілерге де қатысты халықаралық шешімдердің қабылдануына әсер етеді.

Ислам факторы жаһандық аренада өз мүдделері мен ұстанымдарын ілгерілетудің маңызды құралына айналады. Мысалы, Қазақстан ИЫҰ-ға мүше ел ретінде әртүрлі қақтығыстарды шешуге және халықаралық ынтымақтастықты кеңейтуге бағытталған дипломатиялық күш-жігерге белсенді түрде ат салысуға мүмкіндік алып отыр. Сондай-ақ ислам-

дық халықаралық ұйымдарға қатысу Орталық Азия елдеріне өздерінің исламдық құндылықтарын әлемдік аренада көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл ықпалды толеранттылықты, бейбіт және бірлесіп өмір сүруді, ынтымақтастықты ілгерілетуден байқауға болады. Бұл басқа ислам мемлекеттері алдында аймақ елдерінің оң имиджін қалыптастыруға ықпал етеді. Начало формы

Орта Азиядағы исламдық ағымдардың радикалдану мәселесі

Қазіргі заманғы Орта Азия елдеріндегі ислам туралы зерттеу жасалғанда қозғалатын тағы бір өзекті мәселе – діни фундаментализм немесе діни сананың радикалдануы. Тәуелсіздік жылдары аталмыш мемлекеттердегі жергілікті халықтар өз бірегейлігін іздеуге және қалыптастыруға ұмтылыстар жасады. Осы орайда ислам діні мәдени дүниетанымның маңызды факторларының бірі ретінде қарастырылды. Діни жораларды орындап, құдайға сенентін адамдардың саны күрт өсті. Ислам туралы бұхара халықтың сауаттылығы мен білімінің таяздығынан, маңызды ғылыми және ағартушылық бағыттар мен материалдар қорының дамымауы себептен қарапайым адамдар ақпаратты әртүрлі көздерден алды. Нәтижесінде діндарлықтың артуы салдарының теріс сипаты да болды. Ауғанстан сияқты аумалы-төкпелі ахуалдағы елмен шекаралас болу орта азиялық өңір үшін қосымша қатер төндіреді.

Рахимов К.Х., Очола К.О., Буннавонг Саксена, Ашар Йилдиран [9] есімді ғалымдардың пікірінше, аймақтағы діни фундаментализмнің тамыры аймақтың авторитарлық саясатымен де байланысты. Қатаң мемлекеттік басқару мен адам құқықтарының шектелуі халықтың әділеттілікті іздеп, оған қарсы тұру жолы ретінде радикалды әдістерді қарастыруына әкелді. Әсіресе, негізгі мысал ретінде, авторлар Тәжікстан кейсін талдайды. Бұл мақала авторлары Орталық

Азиядағы лаңкестік, экстремистік және сепаратистік топтардың белсенділігінің артуы мүмкіндігін де болжайды. Бұл үкімет құрылымдары мен қауіпсіздік аппаратының әлсіздігімен, сондай-ақ Ауғанстанмен шекараның сенімсіздігімен байланысты, бұл фундаменталды дүниетанымдағы топтардың аймаққа кедергісіз кіріп-шығуына мүмкіндік береді. Исламды саясиландыру мен мемлекеттік қатаң бақылаудың күшеюі, халық арасында осы радикалды топтардың әрекеті мен ықпалының таралуына әкелді деп санайды.

AP09259797 «Қазақстандағы діндарлықтың арту процестері: ерекшеліктері, үрдістері, қоғамның және адами капиталдың дамуына әсері (пәнаралық талдау)» ғылыми жобасы аясында жүргізілген онлайн платформалардың дискурс-талдауы нәтижесінде автор Қазақстандағы діни ахуалдың негативті салдарын алдын алуға қатысты келесі қорытындыларды жасайды:

- Мемлекеттік органдардың, үкіметтік емес ұйымдардың және діни бірлестіктердің қатысуымен ашық талқылау арқылы проблемаларды шешу жолдарын ұсынады. Бұл ұлттық қауіпсіздік пен азаматтардың діни сенім бостандығы арасындағы теңгерімді ескере отырып, діни сенім бостандығын реттеудің жаңа тәсілдерін дамытуға ықпал етеді; Начало формы

- Қазақстанның саяси және қоғамдық парадигмасында зайырлылықтың нақты үлгісі мен оның қызмет ету аясы қалыптаспаған. Алдағы жылдары діни саясат Қазақстанда зайырлылық тұжырымдамасын дамытуға бағытталуы маңызды және ықтимал;

- Дін саласында мемлекеттік реттеудің тыйым салу әдістерін қолдану діндарлар мен қатаң зайырлылықты жақтаушылар арасындағы қарама-қайшылықты тереңдете түседі, сондай-ақ қоғамды топтастыруды қиындатады. Сонымен қатар, басқа елдердің тарихи тәжірибесі діндарлықты күшпен басу оны саясиландыруға және діндарлардың

радикалды әдістер арқылы өз құқықтарын қорғауына әкелетінін көрсетеді. Мысалы, Түркияда діни және зайырлы құндылықтардың қақтығысы 1997 жылы 28 ақпанда төңкеріске әкеліп соқты, соның нәтижесінде кема-листер қатаң зайырлылық үлгісінен – лаицизмнен бас тартуға мәжбүр болды, сондай-ақ саяси аренаға ислам партиясы келді;

- Ислам революцияларының басты себебі діндарлыққа емес, әлеуметтік-экономикалық мәселелер мен қоғамдағы әділетсіздікке негізделген. Дін (бұл жағдайда ислам) әділетсіз мемлекеттік құрылымдарға балама ұсынып, жарқын болашаққа үміт ұялатады. Мысалы, Иран революциясы кезіндегі халықтың бастапқы талаптары мен толқулары саяси және экономикалық сипатта болды. Иранның діни жетекшілері революцияны қолдау және саяси, әлеуметтік-экономикалық талаптарды діни рәміздерге айналдыру үшін өз ықпалын пайдаланды;

- Орамал (хиджаб) тағатын қыздардың білім беру ортасына қол жетімділігін шектеу әйелдердің маргинализациясына және гендерлік теңсіздіктің артуына әкелуі мүмкін;

- Зайырлылықтың қолданыстағы түрлерінің ішінде Қазақстан үшін Ұлыбританияда, Түркияда, Малайзияда және басқа елдерде таралған гибридті үлгі ең қолайлы болып көрінеді. Зайырлылықтың бұл моделі мәдениетті қалыптастырушы дінді мемлекет деңгейінде мойындауды және діни бостандық пен діни плюрализмді қолдауды білдіреді [10].

Қорытынды

Қазіргі Орталық Азияда ислам факторы бізге қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына еніп жатқан күрделі және терең ықпалды элемент ретінде көрінеді. Орта Азиядағы ислам факторын аясы тар шеңберде талқылауға болмайды, себебі оның саясаттан білімге дейін ықпалы бар – бұл аймақтық дамудың сипатын

айқындайтын көп қырлы аспект. Саяси салада ислам тек діни қағидаларды енгізіп қана қоймай, зайырлы жүйемен өзара әрекеттесу үлгісін қалыптастырады. Мысал ретінде исламның зайырлы құқықпен бейбіт қатар өмір сүру стратегиясы негізгі қағидатқа айналған Қазақстанды келтіруге болады. Бұл тәжірибе қазіргі саяси шындық ахуалында діни дәстүрлерге тепе-тең және құрметпен қарау қажеттілігін атап көрсетеді.

Білім беруде ислам діни медреселер арқылы діни білім беруге жауапты және зайырлы университеттердегі оқу бағдарламаларына белгілі бір дәрежеде әсер етеді. Бұл дәстүрлі құндылықтарды сақтауға септігін тигізіп қана қоймайды, сонымен қатар діни білімді кең әлеуметтік-мәдени контексте таратудың тетігіне айналады.

Әлеуметтік және қоғамдық нормалар мен құндылықтар саласында ислам отбасылық құндылықтарды, іскерлік этиканы және күнделікті әдет-ғұрыптарды қалыптастырады. Ислам әлеуметтік іс-шаралар мен дәстүрлердің сипатын анықтайтын мәдениеттің маңызды аспектісіне айналады. Бұған қоса, ислам дінінің ықпалы аясында Орталық Азия елдерінің сыртқы саясаты ислам мемлекеттерімен диалог пен халықаралық ислам ұйымдарына қатысу арқылы жүзеге асады. Бұл байланыстар халықаралық қатынастарды қалыптастырып қана қоймайды, сонымен қатар жаһандық шешімдерге де әсер етеді.

Орталық Азиядағы ислам факторының көп қырлы әсерін түсіну осы діни дәстүр туралы түсінігімізді байытып қана қоймайды, сонымен қатар аймақтың заманауи қарқынды және жылдам өзгертін шындығы контекстінде осы маңызды аспектпен тиімді байланысудың және түсінудің кілтін береді. Ислам факторы тек тарихи мұраның бір бөлігі ғана емес, сонымен қатар Орталық Азияның болашағын қалыптастыруға өз үлесін қосатын заманауи сын-қатерлермен белсенді түрде әрекеттесетінін ескеру маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасы // [Электронды ресурс] URL: <https://www.muftyat.kz/kk/kmdb/> (Қаралған күні: 01.10.2023)

2 Управление мусульман Узбекистана // [Электронды ресурс] URL: <http://old.muslim.uz/index.php/rus/> (Қаралған күні: 01.10.2023)

3 Муфтият Туркменистана // [Электронды ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org/> (Қаралған күні: 01.10.2023)

4 Духовное управление мусульман Кыргызстана // [Электронды ресурс] URL: <https://ru.muftiyat.kg/> (Қаралған күні: 09.10.2023)

5 Сагимбаев А. Государственная политика в религиозной сфере на современном этапе развития Казахстана // Государственное управление и государственная служба. – 2023. – № 1(84). – С. 53-61.

6 Jumanazar A. Buxoro ta'lim tizimi tarixi. – Tashkent: Akademnashr, 2017. – 592 p.

7 Гарбузарова Е.Г. Ислам в государствах Центральной Азии в современный период // Исламоведение. – 2019. – № 2(10). – С. 22-31.

8 Member States // [Электронды ресурс] URL: <https://www.oic-oci.org/states/?lan=en> (Қаралған күні: 09.10.2023)

9 Рахимов К.Х., Очоло К.О., Буннавонг С., Ашар Й. Терроризм в Центральной Азии: на примере Республики Таджикистан // Казачество. – 2023. – № 69. – С. 177-182.

10 Алтайқызы А. Раздел 4.3 Дискурс-анализ казахстанских онлайн-платформ в контексте экспертной оценки религиозного процесса в Казахстане // Религиолизация в Казахстане: тренды и перспективы. Коллективная монография. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения, 2023. – С. 221-244.

Transliteration

1 Qazaqstan Musylmandary Dini Basqarmasy [Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan] // [Elektronnyy resurs] URL: <https://www.muftyat.kz/kk/kmdb/> (Qaralghan kuni: 01.10.2023)

2 Upravlenie musul'man Uzbekistana [Muslim Board of Uzbekistan] // [Elektronnyy resurs] URL: <http://old.muslim.uz/index.php/rus/> (Qaralghan kuni: 01.10.2023) (in Russ)

3 Muftijat Turkmenistana [Muftiate of Turkmenistan] // [Elektronnyy resurs] URL: <https://ru.wikipedia.org/> (Qaralghan kuni: 01.10.2023) (in Russ)

4 Duhovnoe upravlenie musul'man Kyrgyzstana [Spiritual Administration of Muslims of Kyrgyzstan] // [Elektronnyy resurs] URL: <https://ru.muftiyat.kg/> (Qaralghan kuni: 09.10.2023) (in Russ)

5 Sagimbaev A. Gosudarstvennaya politika v religioznoj sfere na sovremennom jetape razvitiya Kazahstana [State Policy in the Religious Sphere at the Present Stage of Development of Kazakhstan] // Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaya sluzhba. – 2023. – № 1(84). – S. 53-61. (in Russ)

6 Jumanazar A. Buxoro ta'lim tizimi tarixi [History of Bukhara Education System]. – Tashkent: Akademnashr, 2017. – 592 p. (in Uz)

7 Garbuzarova E.G. Islam v gosudarstvax Central'noj Azii v sovremennyj period // Islamovedenie [Islam in the States of Central Asia in the Modern Period]. – 2019. – № 2(10). – S. 22-31. (in Russ)

8 Member States // [Elektronnyy resurs] URL: <https://www.oic-oci.org/states/?lan=en> (Qaralghan kuni: 09.10.2023)

9 Rahimov K.H., Ochola K.O., Bunnavong S., Ashar J. Terrorizm v Central'noj Azii: na primere Respubliki Tadjikistan [Terrorism in Central Asia: the example of the Republic of Tajikistan] // Kazachestvo. – 2023. – № 69. – S. 177-182. (in Russ)

10 Altajqyzy A. Razdel 4.3 Diskurs-analiz kazahstanskih onlajn-platform v kontekste jekspertnoj ocenki religiozno go processa v Kazahstane [Section 4.3 Discourse Analysis of Kazakhstan Online Platforms in the Context of Expert Assessment of the religious Process in Kazakhstan] // Religiolizacija v Kazahstane: trendy i perspektivy. Kollektivnaja monografija. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya, 2023. – S. 221-244. (in Russ)

АВТОР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Айкерім Алтайқызы жетекші ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Айкерім Алтайқызы ведущий научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>

Aikerim Altaikyzy Leading Researcher, PhD, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: aikerim.altaiqyzy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9689-4592>